

УДК 336.717.063:338.432:631.11

ББК 65.9 (4 Укр)32-86

Калетнік Г.М., д.е.н., професор, академік НААН, ректор ВНАУ

Прутська Т.Ю., аспірант

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРОБІЗНЕСІ

Transaction costs of entrepreneurship in agribusiness

Розглянуто сутність, особливості, види та класифікацію транзакційних витрат підприємницької діяльності в аграрній сфері. Визначено суперечливий характер впливу диверсифікації форм підприємництва в агробізнесі на величину транзакційних витрат. Зроблено висновок, що розвиток інфраструктурного забезпечення агровиробничої сфери сприятиме економії транзакційних витрат.

The essence, characteristics, types and classification of transaction costs entrepreneurship in agriculture are considered in the article. Determined the contradictory nature of the impact of diversification of forms of entrepreneurship in agribusiness on the value of transaction costs. It is concluded that the development of infrastructure provision agro-industrial sphere will contribute to saving transaction costs.

Ключові слова: підприємництво, підприємницька діяльність, інституціоналізм, транзакції, транзакційні витрати, агробізнес

Keywords: business, entrepreneurship, institutionalism, transaction, transaction costs, agribusiness

Обмін, без якого неможлива підприємницька діяльність, завжди супроводжується особливими затратами, які в інституціональній теорії називають транзакційними витратами [1]. Дослідженню їхньої сутності та

різноманітності видів присвячено чимало робіт таких науковців, як Р.Коуз, К. Ерроу, О. Вільямсон, Дж.Стіглер, С.Чен та інших. Дослідженням теоретичних, методологічних та методичних проблем трансакційних витрат займаються провідні українські вчені, серед яких С.Архієреєв, І.Булеєв, В.Геєць, В.Гринчуцький, А.Гриценко, В.Дементьєв, Б.Кваснюк, Г.Козаченко, Г.Семенов, В.Новицький, А.Ткач, А.Чухно, О.Г.Шпикуляк [2] тощо. Завдяки їх роботам набули розвитку питання місця та ролі трансакційних витрат в процесах ринкової трансформації економіки України, формування її інституціональних структур. Однак дослідженню особливостей, ролі і значення трансакційних витрат в агробізнесі не приділено ще достатньо уваги. З цього приводу ряд авторів зазначають, що дотепер термін «трансакційні витрати» є мало використовуваним в аграрній науці і його розкриття у контексті галузевих принципів, особливо емпірична складова, має характер новизни [3,с.45] Можна однозначно стверджувати, що пропускати повз увагу трансакційні витрати в економічних процесах не можна, потрібно формувати механізм їх регулювання, кількісної оцінки та шукати шляхи їх мінімізації та економічної оптимальності.

Мета статті – розкрити сутність трансакційних витрат підприємницької діяльності в аграрній сфері та визначити вплив на їх величину процесів диверсифікації форм підприємництва в агробізнесі.

Виклад основних результатів дослідження. Вчені інституціоналісти десятиліттями досліджують трансакції та трансакційні витрати, втім до сьогодні в рамках теорії немає одностайності щодо пояснення природи трансакційних витрат. Найбільш поширеною є думка, що трансакцією слід вважати добровільну ринкову угоду, спільну економічну дію, здійснену за згодою сторін; це процес обміну учасниками своїх прав на ресурси і результати. На думку Булеєва І.П., слід розрізняти ринкові трансакції (за межами фірми) і внутріфірмові трансакції [4].

Д. Бромлі виділив два види трансакцій: інституціональні й товарні. Інституціональні трансакції, на його думку, здійснюються з метою зміни

існуючих інституціональних структур, і містять зміну системи правил, ідеологій та стереотипів мислення, що панують у суспільстві [5].

Д. Норт розподілив сукупні виробничі витрати на трансакційні й трансформаційні. На його думку, трансакційні витрати складаються з витрат на вимірювання цінних атрибутів того, що обмінюється, витрат на захист прав власності, нагляд за дотриманням угод і забезпечення їх виконання [6]. Водночас трансформаційні витрати – це витрати, пов'язані з перетворенням фізичних якостей або атрибутів різноманітних благ, які визначаються технологічними чинниками.

На думку Т.Н. Соуренко, трансакційні витрати являють собою затрати обміну об'єктами власності, особливо інформацією, в рамках здійснення акта міни, вони забезпечують взаємодію економічних агентів, це витрати координації діяльності суб'єктів господарювання в ринкових і неринкових секторах економічної системи [7]. П.В. Брінь пов'язує трансакційні витрати з інтеграційними відносинами, але до уваги береться вертикальна інтеграція.)[8]. О.П. Власенко вважає, що рівень та структура витрат, обумовлених трансакціями, залежить від повноти та достовірності інформації при ринку, професіоналізму учасників договірному процесу, юридичного забезпечення угод та повноти їх виконання [9].

Аналізуючи трансакційний сектор України, С. Архієреєв пов'язує трансакційні витрати з витратами обміну прав власності. Під витратами обміну прав власності він розуміє: витрати здійснення розрахунків; витрати специфікації прав власності; витрати укладення контрактів; витрати боротьби з опортуністичною поведінкою тощо [10].

На переконання О.Шпикуляка, «трансакційними є витрати, які виникають у процесі обміну, укладання і виконання угод, а також захисту прав. Це невиробничі витрати, які зумовлені інституціональними умовами функціонування і взаємодії фірм. До них також потрібно віднести витрати на інформаційне забезпечення функціонування підприємства, аналіз ринкової кон'юнктури, витрати на ведення переговорів. Головним чином – це усі

витрати, які пов'язані з контрактними нематеріальними відносинами» [2, с.110]. Ці відносини, на думку автора, з якою ми згодні, також слід розділяти на дві категорії: формальні (зумовлені формальними інституціями й інститутами) і неформальні (виникають під дією неписаних правил і норм).

Констатуючи факт, що сьогодні в теорії і методології інституціоналізму відсутнє єдине загально визнане наукою визначення суті трансакційних витрат, ґрунтуючись на наукових розробках українських і зарубіжних вчених, ми будемо розглядати трансакційні витрати суб'єктів господарювання аграрного сектору як витрати, що виникають в процесі економічного обміну та пов'язані із затратами, зумовленими пошуком інформації, вивченням ринку, укладанням контрактів, захистом прав власності та ін. Під трансакційними витратами сільськогосподарських виробників слід розуміти будь-які вкладання зусиль і затрат, що супроводжують будь-які взаємодії людей (підприємців), які створюють попит і пропозицію товарів. Це затрати по здійсненню обмінних операцій, зусилля по знаходженню партнерів і встановленню контакту і взаємодії.

Можна виділити різноманітні види трансакційних витрат. Погоджуємось з думкою А.Шастітка, що «множинність видів трансакційних витрат є наслідком множинності підходів до вивчення даної проблеми» [11, с.66].

Автори монографії [3] виділяють складники, на які найбільше зверталася увага: витрати опортуністичної поведінки економічних агентів – О.Вільямсон; інформаційні витрати – Дж.Стіглер; витрати, пов'язані зі збором та обробкою інформації, проведенням переговорів та прийняттям рішень, контролем та юридичним захистом виконання контрактів в умовах ринку – Р.Коуз; витрати колективного прийняття рішень – Г.Хансманн.

Констатуючи той факт, що на сьогодні так і не сформульовано загальноприйнятої класифікації трансакційних витрат, погоджуємося з підходом О.Вільямсона, який запропонував розділити трансакційні витрати на дві великі групи, відповідно до етапів укладання угоди. Він розрізняв трансакційні витрати *ex ante* (тобто до укладання угоди) і *ex post* (після

укладання угоди) [12, с.55-59]. Грунтуючись на сформульованому О.Вільямсоном підході, яким як етапи укладання угоди було виділено пошук партнера, узгодження інтересів, оформлення угоди, контроль за її виконанням, можна запропонувати наступну класифікацію трансакційних витрат [13, с.80] (табл.1.)

Таблиця 1.

Класифікація трансакційних витрат*

Витрати ex ante (до укладання угоди)	Витрати ex post (після укладання угоди)
Витрати пошуку інформації включають витрати на пошук інформації про потенційного партнера, про ситуацію на ринку, а також втрати, пов'язані з неповнотою і недосконалістю набутої інформації	Витрати моніторингу і попередження опортунізму стосуються затрат на контроль за дотриманням умов угоди і попередження ухиляння від виконання цих умов
Витрати ведення переговорів включають витрати на ведення переговорів про умови обміну, про вибір форми угоди	Витрати специфікації і захисту прав власності включають: витрати на утримання судів, арбітражу; витрати часу і ресурсів, необхідних для поновлення порушених в ході виконання контракту прав, а також втрати від поганої специфікації прав власності і ненадійного їх захисту
Витрати виміру стосуються витрат, необхідних для вимірювання якості товарів та послуг, з приводу яких укладається угода	Витрати захисту від третіх осіб включають витрати на захист від претензій третіх осіб (держави, організованої злочинності тощо) на частину корисного ефекту, отриманого в результаті угоди
Витрати укладання контракту відбивають затрати на юридичне або нелегальне (неформальне) оформлення угоди	-

*Укладено з використанням [13, с.80]

Можна погодитись з підходом Архієреєва С., який пропонує трансакційні витрати поділити на трансакційні втрати і видатки, які необхідні для попередження та/або усунення цих втрат [10]. За Архієреєвим С., *трансакційні видатки* – це витрати підприємства на заходи, які сприяють його ринковій адаптації, конкурентоспроможності та забезпечують перспективи зростання. *Трансакційні втрати* виникають внаслідок прогалин нормативно-правового й інформаційного забезпечення діяльності суб'єктів і низького рівня ділової культури партнерів. Види трансакційних видатків і втрат наведено в табл. 2.

Види трансакційних видатків і втрат*

Видатки	Дослідження ринку
	Оцінка потенційних постачальників
	Проведення переговорів
	Укладання угод
	Юридичне оформлення угод
Втрати	Втрати через невиконання умов контракту
	Втрати через невиконання неоформлених домовленостей
	Втрати внаслідок непередбачених дій конкурентів, які проявляються у вигляді нереалізованої і зіпсованої продукції, або реалізованої за нижчими цінами

* Укладено з використанням [14]:

Трансакційні витрати суб'єктів господарювання в аграрному секторі мають свої особливості, визначені специфікою цього сектору економіки. До трансакційних витрат, що виникають у процесі закупівель деякої сільськогосподарської продукції варто відносити вартість ресурсів, використаних для пошуку та оцінки торгових партнерів, проведення переговорів про умови постачання; основну та додаткову заробітну плату з відрахуваннями на соціальні заходи експедиторів та інших працівників; витрати на відрядження та переміщення працівників, зайнятих пошуком інформації про наявність необхідної сировинної бази, певної якості та асортименту та за прийнятною ціною, а також укладанням договорів; витрати на контроль за надходженням готової сільськогосподарської продукції; витрати на перевірку якості придбаних товарів, тобто на їх лабораторний аналіз; витрати на сплату дозволів за право роботи з різними матеріально-технічними ресурсами.

До трансакційних витрат процесу виробництва сільськогосподарської продукції варто віднести не безпосередньо витрати, пов'язані з технологічним процесом виробництва продукції, а, наприклад, нараховану орендну плату за земельні паї, основні засоби та інші необоротні активи, що використовуються підприємством на умовах оренди для потреб виробництва сільськогосподарської продукції.

До витрат, що виникають у процесі збуту продукції, відносяться витрати на підписання договорів, витрати на рекламу та дослідження ринку та матеріально-технічних ресурсів, необхідних для їх виробництва, витрати у сумі сплачених коштів за тендерну документацію, за послуги кур'єрської пошти та реєстраційний збір за проведення біржових торгів.

Підвищення ефективності функціонування підприємств, у тому числі й аграрної сфери, вимагає достовірної інформації не тільки про ті витрати, що зумовлені технологічним процесом, але й про ті, що супроводжують процес здійснення трансакцій. Стрімка зміна цін на аграрному ринку призводить до невизначеності, що ускладнює процес прийняття рішень як виробниками, так і споживачами аграрної продукції. На думку Литвиненка В.С., саме невизначеність є однією з ключових особливостей аграрного ринку, що заважає учасникам обміну приймати раціональні рішення і призводить до високих трансакційних витрат [15].

Цілком погоджуємося з думкою О.Шпикуляка, який зазначає, що у вітчизняній економіці інформаційна складова бізнесу не вважається пріоритетною через низьку культуру підприємництва [2, с.111]. Разом з тим, нам представляється, що по мірі диверсифікації підприємницької діяльності і зростанні потреб у послугах, основою яких є знання та інформація, трансакційні витрати не обов'язково будуть зростати, а навіть можуть скорочуватись. Наша позиція пояснюється тим, що диверсифікація підприємницької діяльності, поява нових форм підприємництва, орієнтованих на забезпечення умов просування товарів від виробника до споживача, розбудова ринкової й інституціональної інфраструктури підприємництва сприятимуть зменшенню невизначеності умов здійснення підприємницької діяльності, зменшенню витрат, які пов'язані з пошуком інформації, вивченням ринку, укладанням контрактів і контролем за їх виконанням, судовим захистом прав власності, страхуванням від різноманітних ризиків. Таким чином, в глобальному вимірі, створення умов для диверсифікації форм підприємництва в аграрній сфері сприятиме

економії трансакційних витрат суб'єктів господарювання і сприятиме зростанню їхньої конкурентоспроможності.

Отримані висновки дають можливість зробити припущення, що в якості форми економії трансакційних витрат можна розглядати розвиток інфраструктурного забезпечення агровиробничої сфери. Звідси випливає, що інституційне забезпечення підприємництва в аграрній сфері повинно створювати умови для розвитку його інфраструктури, яка, за визначенням Т.Стройко, об'єднує види діяльності, котрі надають виробничі послуги матеріальному виробництву, послуги та духовні блага для населення, забезпечують економічний оборот в народному господарстві, створюють умови для охорони і відтворення довкілля [16, С.19]. Погоджуємося з думкою В.П.Красовського, що найбільш загальна функція інфраструктури в системі відтворення виражається переважно у виробничих і невиробничих послугах, забезпеченні переміщення і зберігання матеріальної продукції [16, С.21]. Очевидно, що значна частина інфраструктурних витрат (особливо ринкової та інституціональної інфраструктури) співпадає по своїй сутності з трансакційними витратами (табл.3).

Таблиця 3

Складові інфраструктури підприємницької діяльності в аграрній сфері*

Інфраструктура аграрної сфери			
Виробнича інфраструктура	Ринкова (збутова) інфраструктура	Соціальна інфраструктура	Інституціональна інфраструктура
Матеріально-технічне забезпечення галузі, будівництво, інженерна інфраструктура, обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи	Товарні біржі, брокерські контори, аукціони, агроторговельні дома, потово-продовольчі ринки, ярмарки	Установи освіти, культури, об'єкти охорони здоров'я, підприємства торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, житловий фонд сільських територій	Державне управління та регулювання галузі, інноваційна інфраструктура, інвестиційна, фінансово-кредитна, страхова

*Укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел

Окреме місце в інституціональній теорії посідає проблема вимірювання трансакційних витрат. Тут важко не погодитись з твердженням, що в теорії трансакційних витрат зроблено значно більше зрозумілих обґрунтувань, ніж у дослідженнях практичної їх природи емпіричним шляхом [2, с.111]. Дійсно, відсутність відповідної методології обліку, аналізу і шкали вимірників, категоріального розмежування показників поки що не дозволяє розв'язати задачу вимірювання трансакційних витрат. В цьому плані загальновідомим є висновок Дж.Воліса і Д.Норта, які оцінюючи розмір трансакційних витрат на ринку США, виявили, що понад 45% національного доходу припадає на трансакції. За їхніми оцінками, доля трансакційних послуг, що надаються приватним сектором, у ВВП США збільшилась з 23% у 1870р. до 41% у 1970р.; що надаються державою – з 3,6% у 1870 р. до 13,9% у 1970р. Загальне зростання склало з 26,1% до 54,7% [17]

Переосмислення наукової спадщини наштовхує на думку про подібність категорії трансакційних витрат до запропонованої К.Марксом категорії «непродуктивних витрат», які, на відміну від «продуктивних» не створюють додаткової вартості, а тільки «відбирають», відволікають частину знову створеної вартості. Звідси, якщо слідувати за К.Марксом, суспільство має прагнути до мінімізації непродуктивних, а значить і трансакційних витрат. Разом з тим, дослідження Дж.Воліса і Д.Норта показали значне зростання трансакційних витрат в американській економіці за останні два століття. Враховуючи ці наукові висновки, які поки що ніхто не спростував, слід розуміти, що величина трансакційних витрат перебуває під різноспрямованим впливом двох об'єктивних тенденцій. В узагальненому вигляді вони представлені наступним чином (табл.4). З одного боку, розбудова ринкової інфраструктури, поява нових форм підприємництва, орієнтованих на зменшення витрат пошуку інформації, уніфікацію умов укладання контрактів, прискоренню просування товару до споживача сприятиме економії трансакційних витрат.

Вплив процесів диверсифікації форм підприємництва в агробізнесі на величину трансакційних витрат*

Напрями і фактори впливу диверсифікації форм підприємництва в агробізнесі	
Збільшення величини трансакційних витрат	Зменшення величини трансакційних витрат
Додаткові витрати на оплату послуг посередницьких форм підприємництва	Уніфікація умов та процедур укладання контрактів
Витрати на спеціалізоване інформаційно-бухгалтерське обслуговування	Розбудова ринкової інфраструктури, що скорочує витрати на пошук партнерів
Додаткові витрати на страхові послуги	Поява спеціалізованих форм підприємницької діяльності, орієнтованої на посередницькі функції
Оплата послуг з сертифікації та ліцензування	Об'єднання дрібних товаровиробників у збутові кооперативи

**укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел*

З іншого боку, поява додаткових підприємницьких структур, спілок, форм господарювання, спеціалізованих на чітко визначених окремих ланках просування товару до споживача («з лану – до столу»), дослідженні кон'юнктури ринку, особливостей попиту на окремі товари, страхуванні, оцінці, інформаційно-бухгалтерському обслуговуванні тощо, сприятиме зростанню трансакційних витрат. Тому обидві означені тенденції повинні враховуватись при розробці засад інституційного забезпечення підприємництва.

Висновки. Дослідження показали, що величина трансакційних витрат суб'єктів підприємництва в аграрній сфері перебуває під різноспрямованим впливом двох об'єктивних тенденцій. З одного боку, розбудова ринкової інфраструктури, поява нових форм підприємництва, орієнтованих на зменшення витрат пошуку інформації, уніфікацію умов укладання контрактів сприятиме економії трансакційних витрат. Одночасно, поява додаткових підприємницьких структур, орієнтованих на отримання прибутку, передбачатиме додаткову оплату їхніх послуг, що сприятиме зростанню трансакційних витрат суб'єктів господарювання. Отже, державне регулювання й інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері повинно враховувати обидві ці суперечливі тенденції.

Список використаних джерел:

1. Нестеренко А.Н. Экономика и институциональная теория. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 415с.
2. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / Шпикуляк О.Г. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – 516с
3. Калетнік Г.М. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект / Г.М. Калетнік, О.Г. Шпикуляк, Г.О. Пчелянська: монографія. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – 324с.
4. Булеев И.П. Сущность трансакционных издержек в рыночной экономике / И.П. Булеев, И.В. Шепеленко // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Вып.70. – Донецк, 2004. – С.101 – 106
5. Борович О. В. Трансакційні витрати сільськогосподарських підприємств: склад і класифікація / О. В. Борович // Науковий вісник Академії муніципального управління : зб. наук. праць. – Серія “Економічна”. – 2009. – №7. – С. 50-58
6. Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки /Д. Норт; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К.: Основи, 2000. – 198 с
7. Соуренко Т.Н. Противоречия в системе экономических интересов / Т.Н. Соуренко // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. - №1. – С.164 – 168.
8. Брінь П.В. Трансакційні витрати при використанні стратегії вертикальної інтеграції/ П.В. Брінь // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – Вип.31-2. – Донецьк, 2007. – С. 122 – 128.
9. Власенко О.П. Управління трансакційними витратами в агробізнесі:/ автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.екон.наук. О.П. Власенко. – Житомир, 2009. – 20с
10. Архиреев С.И. Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации/ С.И. Архиреев–Х.: Бизнес Информ, 2000. – 288 с
11. Шаститко А.Е. Неинституциональная экономическая теория. М.: ТЕИС, 2002. – 591с
12. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки и отношенческая контрактация. – СПб.: Лениздат, 1996. – 476с.
13. Прутська О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці. – К.: Логос, 2003. – 256с.
14. Капелюшников Р. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем) [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://ecsocman.edu.ru/db/msg/4463>
15. Литвиненко В.С. Вплив трансакційних витрат на ефективність діяльності сільськогосподарського підприємства / В. С. Литвиненко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип. 154. – Ч. 3. – Режим доступу до журн.: <http://www.nb>
16. Стройко Т.В. Інфраструктурне забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери: національні пріоритети: Монографія – Миколаїв: Дизайн та Поліграфія, 2012. – 352с.
17. Wallis J.J., North D.C. Measuring the transactional sector in American economy, 1870-1970.- In: Long-term factors in American economic growth. Ed.by Engerman S., Chicago, 1986

References

1. Nesterenko, A.N. (2002), *Ekonomyka y ynstytutsyonal'naia teoriia*. [Economy and Institutional Theory], Edytoryal URSS, Moscow, Russia .
2. Shpykuliak, O.H. (2009), *Instytuttsii ahrarnoho rynku: monohrafiia* [Agricultural Market Institutions: monograph], NNTs “Instytut ahrarnoi ekonomiky”, Kyiv, Ukraine.
3. Kaletnik, H.M. Shpykuliak, O.H. and Pchelians'ka, H.O. (2012), *Instytuty infrastruktury ta tsinoutvorennia u rozvytku ahrarnoho rynku: rehional'nyj aspekt* [Institutes of infrastructure and pricing of agricultural market: a regional perspective], TOV «Firma «Planer», Vinnytsia, Ukraine.
4. Buleev, Y.P. and Shepelenko, Y.V. (2004), “The essence of the transaction costs in a market economy”, *Nauchnye trudy DonNTU. Seryia: ekonomycheskaia*, vol. 70, pp. 101 – 106.
5. Borovych, O.V. (2009), “Transaction costs of agricultural enterprises: composition and classification”, *Naukovyj visnyk Akademii munitsypal'noho upravlinnia : zb. nauk. Prats, Seriia “Ekonomichna”*, vol. 7, pp. 50 – 58.
6. Nort, D. (2000), *Instytuttsii, instytuttsijni zminy ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and economic performance], *Osnovy*, Kyiv, Ukraine.
7. Sourenko, T.N. (2006), “The contradictions in the system of economic interests”, *Ekonomycheskyj vestnyk Rostovskoho hosudarstvennoho unyversyteta*, vol. 1, pp. 164 – 168.
8. Brin', P.V. (2007), “Transaction costs when using a strategy of vertical integration”, *Naukovi pratsi DonNTU. Seriia: ekonomichna*, vol. 31-2, pp. 122 – 128.
9. Vlasenko, O.P. (2009), “Managing transaction costs in agribusiness” **Upravlinnia transaktsijnymy vytratamy v ahrobiznesi:/ avtoref. dys. na zdobuttia nauk.stupenia kand.ekon.nauk. O.P. Vlasenko. – Zhytomyr, 2009. – 20s**
10. Arkhyereev, S.Y. (2000), *Transaktsyonnye yzderzhky y neravenstvo v uslovyakh rynochnoj transformatsyy* [Transaction costs and inequality in the conditions of market transformation], *Byznes Ynform*, Kharkiv, Ukraine.
11. Shastytko, A.E. (2002), *Neoynstytutsyonal'naia ekonomycheskaia teoriia* [Neoinstitutional economic theory], TEYS, Moscow, Russia.
12. Uyl'iamson, O. (1996), *Ekonomycheskye ynstytuty kapitalyzma. Fyrmy, rynky y otnoshencheskaia kontraktatsyia* [Economic Institutions of Capitalism. Firms, markets and relational contracting], Lenyzdat, Saint Petersburg, Russia.
13. Pruts'ka, O. (2003), *Instytutsionalizm i problemy ekonomichnoi povedinky v perekhidnij ekonomitsi* [Institutionalism and problems of economic behavior in transition economies], Lohos, Kyiv, Ukraine.

14. Kapeliushnykov, R. (1990), "The economic theory of property rights (methodology, basic concepts, the range of problems)" [Online], available at: <http://ecsocman.edu.ru/db/msg/4463> (Accessed 4 Oct 2014).
15. Lytvynenko, V.S. (2010), "The impact of transaction costs on the performance of the agricultural enterprise", Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy [Online], vol. 154, p. 3, available at: <http://www.nb> (Accessed 9 Oct 2014).
16. Strojko, T.V. (2012), Infrastrukturne zabezpechennia staloho rozvytku ahroproduktivnoyi sfery: natsional'ni priorityty: Monohrafiia [Infrastructure for sustainable development of the agro-food industry: national priorities: Monograph], Dyzajn ta Polihrafiia, Mykolaiv, Ukraine.
17. Wallis, J.J. and North, D.C. (1986), Measuring the transactional sector in American economy, 1870-1970, Long-term factors in American economic growth. Ed.by Engerman S., Chicago, USA.